

FANDENS TIL FRIHEDER

FRIHED OVERALT: VARM LUFT

Frihedsminister – det udråbte Venstres Søren Pind sig selv til, da han i 2010 overtog det danske udviklingsministerium. Den liberale revolution udeblev dog: Allerede året efter blev han fristillet som minister, da den nye regering tiltrådte. Men Pinds frie brug af sproget er sigende og vidner om, at der tilsyneladende ikke er nogen grænser for, hvad ordene fri og frihed kan betyde. Tænk på ytringsfrihed, frimærker, friskoler, frie oplysningsforbund, forsamlingsfrihed, frie købmænd, frisindede, Danmarks Frihedsråd, fribyttere, fri markedsøkonomi, frivillige, fri sex, frihandel, fri hash, ”Kvinder for frihed”, ”Frihed, lighed og broderskab”, ”Fri hastighed for frie mennesker”, ”den frie verdens kamp mod terrorisme”, fritgående høns og frikadeller!

Vesten er ramt af en veritabel frihedsbesættelse, og adjektivet fri og substantivet frihed cirkulerer nu i et omfang, som aldrig før er set. Gøgleren Erik Clausen har lavet en sang om frihed, hvor det lyder: ”O frihed, o friheden flyver, som svalerne højt i det blå, o frihed, o friheden flyver, dig helst på jorden vi så” – og dét ønske er tilsyneladende blevet opfyldt, for frihedsbesværgelser,

frihedskrav og vel også frihed er ankommet til jorden, så man kan blive helt svimmel. Frihed er blevet en fetich, og det er faktisk for meget, for betydningen bliver upræcis: Historiens sammenhænge og forskelle drukner i tidens intense dyrkelse af fænomenet.

Den østrigske filosof Ludwig Wittgenstein sagde engang, at **ord kunne blive så slidte, at de burde sendes til rensning**. Efter denne kunne man så se, om der overheadet var noget tilbage. I dag, hvor brugen af frihed og frit er svulmet op som en ballon, der er ved at eksplodere, skulle vi måske følge Wittgensteins anvisning og aflevere ordet inklusive dets familiemedlemmer hos renseriet. Det gør jeg i denne lille bog. Jeg vil skure mudderet af de værste misforståelser og dybderense begreberne, så du kan se, hvordan Vestens moderne politiske frihed opstod. Undervejs vil friheden miste sin uskyld eller dén naturlige, ukomplicerede sammenhæng med demokrati, lighed, kristendom, modernitet, frigørelse og liberalisme, som begrebet så ofte udsmykkes med i dag. Historien er meget mere grum og mangfoldig, og måske kan dét minde os om, at frihed kræver omtanke frem for ureflekteret forgudelse. Vores dyrkelse af frihed er blevet så unuanceret, at de politiske frihedsslogans næsten uændret kan overtages af reklamebranchen: ”Hår for Livet er en unik hårrevolution, som kan bruges af både mænd og kvinder i alle aldre. Det er et hårsystem, der giver dig frihed til at vælge. Og frihed til at være den, du er”. Hvordan skal det blive et godt udgangspunkt for dialog

med andre kulturer, der ikke har den frihed, vi synes, de fortjener?

Til en begyndelse vil jeg tage livet af en helt grundlæggende misforståelse: at frihed skulle have en særlig essens, som vi kan grave os frem til med f.eks. filosofiens eller lingvistikens skovle.

ILLUSIONEN OM FRIHED

At ordet frihed har en entydig kernebetødning, er intet mindre end en illusion – og en meget udbredt en af slagsen. Vi kan ikke udpege nogen fællesnævner for alle de forskellige former for frihed, der findes, begreberne kan ikke koges rene for overflødig merbetødning, så vi står tilbage med frihedens rene skelet. Frihed har ingen statisk urkerne, ordets betødning er derimod dynamisk og givet med den skiftende brug, man gør af det i sproget. Sprogfilosoffer har vidst det længe, men deres budskab er åbenbart ikke nået frem til dagens politiske arena, hvor det unægtelig lyder, som om frihed er en klart afgrænselig, identificerbar idé, der baseres på et strengt begreb.

Når illusionen har en sådan kraft, er det nok, fordi én form for frihed dominerer i en grad, så den skygger for, at der findes andre. Når vi helt generelt taler om frihed, tænker vi næsten altid på Vestens moderne politiske frihed, hvor ikke mindst ytringsfrihed, personlig frihed og demokrati er centrale elementer. Det betyder dog netop ikke, at alle andre måder at bruge ordet på låner indhold

fra det politiske felt. Lige så lidt som den politiske brug kan indordnes andre frihedsfelter som f.eks. økonomisk frihed, religiøs frihed, forskningsfrihed, kunstnerisk frihed eller – you name it. Fri sex har ikke noget med ytringsfrihed at gøre.

Det er altså ikke sådan, at forskellige brug af ordet frihed blot er variationer over en mere dybtliggende betødning. Sprogbrugen skal tages alvorligt i hvert enkelt tilfælde som noget i sin egen ret. Den gode Wittgenstein beskrev allerede i 1930'erne og 1940'erne dét, han kaldte *sprogspil*, og han gjorde det klart, at ords betødning er noget, der opstår mellem mennesker og ændres, alt efter den kontekst kommunikationens sprogspil fungerer i. Det gælder også frihed, som både favner ”Frihed forpligter” og ”Starfashion: frihed til at være den, du er”.

Også sproghistorisk kan vi se på mikroniveau, at forestillingen om en oprindelig betødning er illusorisk. Skolebogens ordklasser dikterer, at frihed er et kerneord, hvoraf der findes diverse afledte former, men historien fortæller faktisk noget andet. I lang tid før nogen begyndte at bruge ordet frihed, har mennesker talt vidt og bredt om, at noget var frit. Det gælder for småbørn, når de lærer sprog, men også generelt for menneskeheden i dens historiske udvikling: Den adjektiviske brug af ord er hyppigere og kommer længe før den substantiviske. ”Kaninen løb *frit* omkring” før ”danskerne fik *friheden* efter den tyske besættelse”!

SPROGETS FRIE KAOS?

Det er en meningsløs ørkenvandring at søge efter en fast, entydig og velafgrænset kernebetydning for et ord som frihed, der har en alenlang historie og bruges på så mange forskellige måder i dagligsproget – som det er typisk for ord, der ikke refererer til ting, men til handlinger og adfærd, psykiske tilstande og valgsituationer. Men det betyder ikke, at alt er ubeskriveligt kaos i sproget. Dels kan sprogspil sagtens beskrives og afgrænses; de færreste vil tage fejl af den frihed, Søren Pind talte om, og den frihed, en fritgående høne nyder godt af. Og dels er der andre ord, som er lettere at holde fast, især hvis de kun optræder i bestemte sammenhænge. Det kan godt være, det mest er filosoffer, der ved, hvad ”syntetiske a posteriori-domme” er, mens fysikere har tjek på ord som ”Tjerenkov-stråling”, men betydningen er klart afgrænset inden for fagområdernes sprogspil.

Sproget er heller ikke en legeplads for den enkeltes mere eller mindre skøre ideer om, hvad ord betyder. Vi kan ikke bare selv blande kortene til sprogsillet, som det passer os, og indføre nye konventioner for, hvad frihed betyder. Den slags sker mellem mennesker og over tid. Som du skal se i bogen her, har ordet frihed siden antikken haft mange forskellige betydninger, men de opstår ikke ud af det blå og ændrer sig i samspil med samfundets udvikling.

Hvis man havde tid og hænder nok, kunne det måske principielt godt lade sig gøre at tegne et kort over alle de forskellige betydninger af frihed på et givent tidspunkt.

Især hvis man kunne fryse tiden samtidig, for sproget står jo ikke stille, mens vi arbejder med det. Alle de forskellige former for frihed indgår i et netværk: Én brug af frihed (a) ligner på nogle måder en anden (b), der igen på visse punkter ligner en tredje (c), men ikke nødvendigvis a. Forbindelserne er forskudte – a og c er således ikke direkte forbundne, men ”tilhører” stadig det samme overordnede, brogede felt omkring brugen af ordet frihed. Wittgenstein kaldte disse forskudte forbindelser for *familieligheder*. Et sådant kort over frihedsfamiliens netværk ville dog være så stort, omfattende og forgrenet, at projektets værdi er mere end tvivlsom. Et kort skal give overblik – det ville ikke blive tilfældet.

Wittgenstein har fat i den lange ende, men det ser ikke rigtig ud til at slå igennem i hverdagslige sammenhænge. Det kan skyldes, at tanken om ord som udtryk for bagvedliggende ideer er dybt forankret i vores kultur. Vi antager, at frihed har en essens, fordi vi gennem tusinder af år har lært at opfatte sprog på denne forkerte måde. Selv om videnskaben i det 20. århundrede har gennemgået et såkaldt *linguistic turn* – hvor ny indsigt i sproget blev bærende for en lang række videnskabsgrene – er der åbenbart lang vej endnu. Vi finder ondets rod tilbage i antikken, og lad mig begynde med at ryste helgenstatuen af den store græske filosof Platon en lille smule.

FILOSOFIEN OPSTOD VED EN FEJL

Platons betydning for filosofien kan ikke overvurderes. I en vis forstand grundlagde han den genre eller disciplin,

vi kalder filosofi. Men han lå i ganske omfattende grad under for just illusionen om, at et ords betydning hentes og skabes i kraft af underliggende entydige kernebestemmelser – dem kaldte han *ideerne*. Sat på spidsen: *Den filosofiske traditions grundlæggelse skyldes en fejltagelse!*

Selv om filosofien har sine frihedsdiskussioner, er det derfor ikke sådan, at filosofferne har noget patent på at beskrive, hvad frihed er. Den filosofiske tradition har selvfølgelig sine egne sprogspil – og de er ofte værd at lytte til – sådan som man gør, når man slår op i et leksikon og søger oplysninger om f.eks. frihed. Næsten altid henvises man til frihedens skiftende positioner i filosofiens historie. Ordet frihed findes dog stort set inden for alle akademiske grene såsom samfundsvidenskab, idéhistorie, jura, teologi og endog naturvidenskab, hvor atomfysikken f.eks. opererer med ”asymptotisk frihed” for visse nukleare partikler. For slet ikke at tale om de sprogbrug, som findes hinsides – eller rettere før – de videnskabelige, nemlig den helt elementære omgang med ordet frihed i hverdagen. I dagligsproget er brugen hyppigst og den betydningsmæssige spændvidde størst; vi kan både tale om, at ”børnene fik fri fra skole på grund af snevejret” og at ”ministeren tog sig den frihed at holde fri fra sit frihedsministerium, da han gik på bar”.

Når vi nu skal se på frihedens mange former, er filosofien altså langt fra den eneste videnskilde, der risler. Men lad os alligevel begynde med et spørgsmål, filosofien har gode muligheder for at svare fornuftigt på: Hvad har mennesket som sådan og frihed med hinanden at gøre?

FRIHED OG MENNESKET

FRIE FLODER VS. MENNESKELIG FRIHED

Frihed er ikke mystisk og forvirrende for os, når vi bruger ordet til hverdag. Sprogets frie kaos er ikke mere vildt, end at vi til daglig forstår hinanden forbavsende godt, og at sprogspil kan beskrives. Langt værre er det, hvis vi begynder at overveje betydningerne generelt og frigør dem fra den sproglige praksis i bestemte situationer. Hører vi f.eks. en dommer sige: ”De kan nu forlade retten som en fri mand”, så ved vi straks, at den anklagede er fri og ikke længere underlagt retssystemets undersøgelse af, om han er skyldig i anklagen. Men hvis vi overvejer, hvad det egentlig vil sige at være en fri mand – sådan helt generelt – så tårner spørgsmålene sig op.

De egentlige problemer indfinder sig først, når vi har med menneskelig frihed at gøre. Mennesket har en særstilling i forhold til såvel døde ting som andre levende væsener – Gud ser vi bort fra her. Faktisk er det let at mærke på sproget, at der er noget særligt på færde med mennesker og frihed. Når vi taler om død natur som f.eks. en flod, vægrer vi os ved at tale om frihed, men bruger hellere den adjektiviske form af ordet: ”Floden løb frit, før dæmningen blev bygget”. Frihed har deri-